

III. Hafta: Küreselleşme Tartışmasının Farklı Boyutları

Tarihsel olarak küreselleşmeyi tamamen Batı dünyası ile özdeşleştirmek ne kadar doğrudur? Çünkü Batı dışı dünyada da, farklı tarihsel dönemlerde, uluslararası hatta küresel diyebileceğimiz insan, mal, sermaye ve bilgi hareketlilikleri yaşanmıştır. İslam dininin 7. ve 8. yüzyıllarda Orta Doğu, Afrika ve Asya'daki yayılımı bir inanç/düşünce sisteminin çok hızlı yayılımına bir örnektir. Yine İslam dünyasında, 8-13. yüzyıllarda kuzey Afrika, Avrupa, Orta Doğu, Orta ve doğu Asya'yı birbirine bağlayan ticaret, yoğun toplumsal iletişim ve etkileşimler yaratmış; bu etkileşimler sonucunda da –bugünün dünyasında neoliberal kararlar nasıl üretim ilişkilerini düzenliyorsa- bu geniş bölgedeki üretim ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Yine 16. yüzyılda, Avrupa'da Reformasyon'un yayılım hızı, fikirlerin hızla yayılmasının telefon ya da internete bağlı olmadığını göstermektedir. Küreselleşmeyi sadece ekonomik ilişkilerin hacim ve yoğunluğundaki artış ve bunun getirdiği karşılıklı bağımlılık olarak değil; daha geniş anlamda, dünyanın bir yerinde yaşanan herhangi bir gelişmenin uzak coğrafyalarda sonuç yaratması olarak alırsak, tarihten başka örnekler bulmak da mümkündür. Örneğin, 16. Yüzyılda Avrupalılar Yeni Dünya'ya kendi uygarlıklarının tüm ürünlerini, aynı zamanda hastalıklarını da taşımışlardı. Bu hastalıklar, bağışıklık sistemleri farklı virüslere dayanıklı olmayan yerlilerin kitlesel ölümlerine yol açtı. Bu kitlesel ölümler öyle boyutlara vardı ki, maden ocaklarında ve tarlalarda çalıştıracak insan bulamayan sömürgeciler, Afrika'dan ilk kez köle ticareti yapmak zorunda kaldılar. Köle ticareti ve köleciliğe dayalı ekonomik düzen bu nedenlerle ortaya çıktı.

1990'larda küreselleşme tartışması oldukça canlı bir şekilde sürerken, daha önce de altını çizdiğim gibi, özellikle siyaset ve iş dünyası, ekonomik küreselleşmeyi hem kaçınılmaz hem de tarihin daha önceki dönemlerinde görülmemiş hız ve çapta bir dönüşüm getiren, benzersiz bir aşama olarak tanımladılar. Buna göre kapitalist dünya ekonomisinin daha fazla serbestleşmeden ve sınırları kaldırmaktan başka gidebileceği bir yön yoktur; çünkü kapitalizmin doğası budur. Bu durumda mallar ve sermayenin önündeki tüm sınırların kaldırın, bütünleşmekte olan dünya ekonomisine eklenmeyen, mal ve para piyasalarını tamamen serbestleştirmeyen ekonomilerin gelişme ve büyüme olanakları da yoktur. Bu yaklaşımın 90'larda şiddetle savunulduğu dönemde ve son olarak da içinde bulunduğumuz küresel ekonomik durgunluk döneminde sorgulanmakla birlikte, halen egemen bir görüş olduğunu biliyoruz.

Peki, akademik dünyanın eleştirel kesimi bu görüşe itirazlarını nasıl formüle ettiler? 1996'da yayımladıkları, Türkçe'ye de çevrilen "**Küreselleşme Sorgulanıyor**" adlı çalışmalarında Paul Hirst ve Grahame Thompson, bugün yaşadığımız küreselleşmenin özellikle uluslararası ekonomik büyüklükler açısından hiç de benzersiz olmadığını verilerle ortaya koydular. Buna göre uluslararası yatırım ve ticaret düzeyi, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında bugünkü rakamlarla karşılaştırılabilir büyüklükteydi. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Büyük Britanya toplam üretiminin %7'sini dışarıya ihraç ediyordu ki, bu düzeye 1945'e dek hiçbir devlet ulaşamadı. Diğer yandan I. Dünya Savaşı'nın nedeninin de büyük kapitalist güçlerin aşırı derecede serbestleşmiş ekonomileri arasındaki birikim rekabeti olduğunu da unutmamak gerekiyor. Sonuç olarak gerek ekonomik etkinlikler, gerekse insan hareketliliği ve kültürel değişim/etkileşim anlamında, küreselleşmenin benzersiz bir aşamasında olduğumuzu iddia edemeyiz.

1990'ların başından beri yaşanan küreselleşmenin, tarihsel olarak benzersiz olup olmadığı neden önemli bir sorudur? Önemlidir, çünkü küreselleşmenin benzersiz bir aşamasında olduğumuz görüşü, doğrudan kaçınılmaz, engellenemez ve geri döndürülemez bir aşamasında olduğumuz anlayışını da beraberinde getirmektedir. Buna göre, sermaye ve ticaretin bir kez açılmış bulunan sınırları, sonsuza dek bu şekilde açık kalacaktır. Bu sınırları yeniden, bir nebze olsa da kapatmak o kadar büyük maliyetler getirir ki, bu kesinlikle istenmez. Nedir bu maliyetler? Yabancı yatırımların azalması ya da durması ve sermaye kaçıışı, yani zaten nadiren yatırım yapmak için gelen bir kaçması. Eğer bugün gelişmiş ekonomilerin hiçbirinin, yabancı yatırımlar ve sürekli sıcak para akını ile ayakta durmadığını; dünyanın hiçbir yerinde dengeli ekonomik büyümenin ve özellikle küresel bir sorun olan işsizlik sorununun aşılmasının, yabancı yatırımlar ve mali piyasalardaki hareketlilik ile çözülemediğini düşünürsek, bunların yine küreselleşme ideolojisine göre maliyet olduğunu kolaylıkla görmek mümkündür. Dolayısıyla özellikle ekonomik küreselleşmenin geri döndürülemez bir aşamada olduğu, aslında ideolojik ya da politik bir tezdır; sorgulanamaz bir gerçeklik değildir.

Diğer yandan, küreselleşmenin geri döndürülemez bir aşamasında bulunduğu iddiası, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarının sorgulamasını da imkânsızlaştırmaktadır. Çünkü bu olumsuzluklar, adını tam olarak koymak gerekirse aşırı neoliberalleşmenin küresel eşitsizliği ve

dengesizlikleri arttırması; gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde yoksullaşmanın yapısal bir sorun halini alması; siyasal istikrarsızlıkların engellenememesi; Batı'nın kültürel hegemonyasının sağlanması; dünya çapında kaynakların sorumsuzca kullanılması yüzünden çevresel tehditlerin giderek yaşamsal tehditlere dönüşmesi gibi sorunlar, "kaçınılmazlık" söylemi içinde ***katlanması gereken maliyetler gibi gösterilmektedir***. Küreselleşmenin bugün özellikle ekonomik alanda, aşırı liberalleşmeyi dayatan ve kamusalığın her biçiminin ortadan kaldıran uygulamaları da aynı şekilde kaçınılmaz gelişmeler olarak sunulmaktadır. Peki, gerçekten böyle midir?

Sadece ekonomik olgular üzerinden değil de, daha genel olarak bakacak olursak pek de öyle olduğu iddia edilemez. Bugün yaşadığımız hızlı küreselleşmeyi karakterize eden, küreselleşmeyi taşıyan, yürüten dinamiklerin neler olduğunu şöyle bir düşünelim: Dünyada tüm sınırları kaldıran ya da belirsizleştiren, dünyayı daha küçük bir yer yapan, uzak yerleri büyük bir hızla yaklaştıran ve sıkıştıran dinamikler nelerdir? İnsan hareketliliğini sağlayan, çok uzak mesafeleri kısaltan havayolu trafiği; haber, bilgi ve fikirlerin hızla dünyayı dolaşmasını sağlayan internet ve E-mail; cep telefonu üretim ve kullanım maliyetlerinin düşmesi sonucu kullanıcı sayısındaki büyük artış; orta sınıfın gelir değil ama tüketim üzerinden genişlemesini sağlayan, tüketim toplumu yaşam alışkanlıklarını dünyanın her yerine yayan serbest ticaret ve açık pazar; üretime dönük olmayan mali sermayenin çok kısa sürelerde piyasalara hızla girip çıkmasını sağlayan açık mali piyasalar mantığı ve bunun altyapısını sağlayan bilgi teknolojisi.

Şimdi, bunların hangisi geri döndürülebilir süreçler değildir? Farklı nedenlerle devletler zorunlu hissettiklerinde tüm bu ilişkileri dondurabilirler ya da toptan engelleyebilirler. Salgın hastalıklar devletlerin sınırlarını kapatmasına, uçuşların durdurulmasına neden olabilir. Mali krizler sermaye piyasalarının dondurulmasını gerektirebilir. Kimi ekonomik nedenlerle, ülkeler ticaret ve yabancı yatırımlar önüne engeller koyabilirler. Tüm sosyal medya kanallarına erişim kısıtlanabilir.

Sorun şudur ki, bugün yaşadığımız dünyada devletlerin bu tür politikalara sistematik ve sürekli olarak yönelebileceklerini düşünmesek de, özellikle güvenlik söz konusu olduğunda korumacılık ön plana çıkabilmektedir. Ekonomik alanda, devletler hala sermaye hareketliliğine en ufak bir kısıtlama getirmek fikrine uzaktırlar ve bugün birçok devlet için bu mümkün

değildir. Ancak bu olasılık vardır ve bugün içinde bulunulan küresel ekonomik kriz sürecinde tartışıldığı üzere bu olasılıkların hepsi mümkündür. Bugün yaşadığımız küreselleşme, nasıl 1970'lerde kapitalizmin azalan karlılık ve verimliliğini arttırmak üzere bir proje olarak düşünüldüyse, buna karşıt ya da farklı bir küreselleşmenin kurgulanması mümkündür.

Küreselleşmenin içinde bulunduğumuz aşamasının kapitalizmin doğal seyri içinde gelinen, kaçınılmaz bir aşama olmadığı; tersine özellikle uluslararası kapitalizmin azalan karlılık ve verimlilik sorunlarına karşı, 1970'lerde tasarlanan ve uygulamaya konan bir dizi politikanın sonucu olarak ortaya çıktığı, bugün artık çok da sorgulanmayan bir gerçekliktir. Ancak bu gerçekliğin kabul edilmesi için, neoliberal dönüşüme iyice hız kazandırılan 2000'li yılların başını beklemek gerekmiştir. Bu döneme kadar ulus-devletin küreselleşme içindeki konumuyla ilgili birbirinden farklı tezler ortaya atılmıştır.

Dersin başlarında yapılan bir ayırımı geri dönecek olursak, 1990'larda küreselleşmeyi ideolojik olarak savunan çevrelerin de etkisiyle kısmen akademik dünyada da hâkim olan görüş, ulus-devletlerin küreselleşme karşısında çaresiz olduğu ve giderek egemenliklerinin aşınmakta olduğu idi. Buna göre özellikle ekonomik alandan başlamak üzere toplumsal, siyasal ve kültürel bakımlardan da ulus-devletin sunduğu model giderek işlevsizleşmektedir. Ulus-devlet, devlet içindeki sorunları çözmek için çok büyük ve hantal; küresel boyuttaki sorunları çözmek içinse çok zayıf ve güçsüzdür. Özellikle ekonomik alanda, sermayenin kazandığı inanılmaz hareketlilik ve yapısal güç, onu devletlerin yönlendirdiği değil, devletleri yönlendiren bir duruma getirmiştir. Devlet, ülkenin rekabet gücünü artırma söylemi altında, sermayenin hizmetinde davranmaktan başka yolu kalmamış, sınırlanan ve hatta kuşatılmış bir aktördür.

Kimilerince ulus-devletin neredeyse tarih sahnesinden silinmekte olduğu noktasına dek götürülen bu tartışma, 1990'ların sonunda bu keskinliğini yitirdi. Küreselleşmenin çok daha karmaşık bir ekonomik düzen yarattığı kabul edilmekle birlikte, sistem içinde devletlerarası ilişkilerin ve ulusaşırı ağların bir arada bulunduğu vurgulanmaya başlandı. Ulusal üretim ve maliye sistemleri, giderek artan bir hızla uluslararası ve ulusaşırı dinamiklerin etkisi altına girmekte, ancak ulus-devletlerce de tamamlanmaktadırlar. Ulus-devletler ve ulusal kurumlar küresel güçlerle sürekli bir pazarlık, müzakere ve uzlaşma döngüsü içindedirler. Bu da bize, küreselleşmenin her zaman ve sadece değil, **genelde** ulus-devleti sınırlayan bir olgu

olduğunu gösterir. Dolayısıyla, küreselleşme ile ilgili olarak 1990'ların sonlarından itibaren şöyle bir noktaya gelinmiştir: Küreselleşmenin içinde bulunduğumuz aşaması ne benzersiz ne de öngörülemezdir. Ulus-devletler üzerindeki mevcut sınırlamalar ve baskılar da sanıldığı kadar güçlü değildir. Ulus-devletlerin birçoğu, kendi toplumlarını koruma mantığı ile olabildiğince ekonomi üzerindeki etkilerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle denilebilir ki, hükümetler, hem kendi meşruiyetlerini korumak hem de küreselleşmenin toplumsal maliyetlerini azaltmak için yaptıkları yasal ve düzenleyici faaliyetlerle, aslında küreselleşmenin gidişatını da etkilemektedirler. Devlet hala önemli ölçüde hareket alanına ve düzenleme gücüne sahiptir. Bugüne özel iktidar alanları ve olanakları yaratabilmektedir.

Küreselleşme tartışmasının geldiği üçüncü aşamada ise, başta siyaset bilimciler olmak üzere, tarihçi ve toplumbilimcilerden oluşan geniş bir akademik çevre, küreselleşmenin görünen yüzünü ve biçimlerini tartışmayı bir yana bıraktılar ve gücünü nereden aldığını sorgulamaya başladılar. Bu anlayış da küreselleşmenin kendiliğinden ilerleyen, öznesiz bir süreç olduğuna karşı çıkmakla birlikte, küreselleşmenin tekil ve toptan belirleyici bir süreç olduğuna da itiraz etti. Ekonomi, siyaset, toplum, kültür ve ideolojik dönüşümlerin sadece maddi ve görünen yönleriyle değil, söylemsel açıdan da anlaşılması gerektiği vurgulandı. Burada kastedilen şudur: Küreselleşmenin kendisinden çok, söylemsel olarak nasıl inşa edildiği önemli ve belirleyicidir. Diğer bir deyişle, küreselleşme bir realite olmadan önce, dünya ekonomisi ve toplumları iddia edilen düzeyde bütünleşmeden önce, esas olarak bir söylem olarak inşa edilmiştir. Bir kere bu ideolojik hâkimiyet kurulduktan sonra, hem hükümetler, yani siyasal/ekonomik karar alıcılar; hem de farklı toplumsal kesimler küreselleşmeyi bir veri kabul ederek bu yöndeki siyasetleri kaçınılmaz ve geri döndürülemez siyasetler olarak görmeye başlamışlardır. Küreselleşmenin söylemsel gücü, küreselleşmeyi yürüten reel dinamiklerden çok daha etkili bir biçimde, küreselleşmeyi biçimlendirmektedir. Küreselleşme sürecinin nasıl ilerleyeceği ile ilgili karar ve eylemleri doğrudan belirlemektedir.

Üçüncü tartışmanın geldiği bu noktayı, ulus-devletin küreselleşme karşısındaki konumu ve geleceği meselesi ile bağdaştırırsak şu saptamayı yapmak mümkündür: Küreselleşme dünya düzeninin gideceği yön üzerine karar verme gücünde olan aktörlerin- burada ulusaşırı ekonomik güçleri, bu güçlerin doğrudan yönettiği uluslararası örgütleri ve yine bu örgütlerin işleyişini ulusaşırı güçlerle birlikte denetleyen merkez kapitalist devletlerin yönetici

seçkinlerini ve siyasetçilerini kastediyoruz- dünyaya baktıkları mercektir. Ayrıcalıklı kıldıkları bakış açıdır. Dünya sistemine bu bakış açısından baktıkları için, küreselleşmeyi kaçınılmaz hale getiren somut kararlar almakta ve bunları da uygulamaya geçirmektedirler. Bu şekilde de küreselleşmeye gerçeklik kazandırmaktadırlar. Küreselleşme, özellikle dünya ekonomisindeki gelişmelerin nedeni ya da açıklayıcısı olarak görmekten çok, küreselleşmenin, kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda dünyayı biçimlendiren bir ideoloji, bir dönüşüm ideolojisi olarak kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla ulus-devlet, tarihsel ve soyut bir kategori olarak ele aldığımızda, küreselleşme akıntısına kapılan bir özne olmaktan çok, bu süreci planlayan ve idare eden merkezi bir konuma yerleşmektedir. Somut olarak ifade etmek gerekirse de, bugünkü küreselleşme, başta ABD olmak üzere, II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik ve siyasal olarak dünya siyasetinde en güçlü aktörler olarak yer alan ulus-devletlerin, kapitalizmin seyrine dair 1970'lerde verdikleri kararların bir sonucudur. Ancak, küreselleşmenin kaçınılmazlığı ve öngörülemezliği söylemleri, küreselleşmenin mitleştirilmesine neden olarak, ekonomik dönüşümlerin sorunsuzca gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Burada vurgulamak istenen elbette ki küreselleşme ile yaşanan değişimlerin gerçekte olmadığını değildir. Değişim elbette insanın dünya üzerinde sürekli olarak muhatap olduğu bir süreçtir. Ancak dönüşümü bütünüyle anlamak, bu dönüşümü idare eden, yönlendiren söylemleri ve bu söylemlerin kuruluşunu da anlamayı gerektirir. Bugün içinde yaşadığımız küreselleşme, her şeyden çok söylemsel ve ideolojik olarak güçlüdür ve yerel, ulusal ve küresel düzlemde bütün siyasetlere kılavuzluk eden genel bir söylemdir.